

Marek Walancik

Akademia WSB

e-mail: mwalancik@wsb.edu.pl; ORCID:0000-0002-0091-8167

Świadomość skazanych w zakresie pomocy postpenitencjarnej

Abstrakt: Okres przed zakończeniem odbywania kary przez skazanego jest bardzo ważny dla niego, jego rodziny i społeczeństwa. Podczas odbywania kary, a w szczególności w ostatnich sześciu miesiącach, podejmowane są działania przygotowujące skazanego do ponownego funkcjonowania w społeczeństwie. W odniesieniu do praktyki pomocy postpenitencjarnej istotna jest świadomość skazanego o możliwościach i zakresie pomocy postpenitencjarnej jaką może otrzymać. W artykule zaprezentowano fragment badań, które przeprowadzono na potrzeby Rady Terenowej ds. Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym powołanej przez wojewodę śląskiego, której autor jestem członkiem.

Słowa kluczowe: readaptacja, pomoc postpenitencjarna, skazani.

Wprowadzenie

Rozpoczynając dyskurs naukowy związany z problematyką izolacji, nie trudno odgadnąć, iż pojawi się tam klasyczne ujęcie instytucji totalnej Ervinga Goffmana, który przez instytucję totalną rozumie miejsce pobytu i pracy znacznej liczby osób znajdujących się w podobnej sytuacji, odciętych na jakiś czas od reszty społeczeństwa i prowadzących sformalizowany tryb życia (Goffman 2011, s. 14). Codziennosc osób osadzonych jest zaplanowana odgórnie. Skazany ma niewielki wpływ na swój dzień, a także określone czynności, które go dotyczą. Działania te wpisują się w ogólny plan będący elementem całości funkcjonowania instytucji.

Wszystko to czyni wobec osadzonego wymiar przymusu. Cytowany wyżej Autor wymieniał szereg cech jakie posiadają instytucje totalne. Te które charakteryzują więziennictwo, to:

- podział na zwierzchników i podwładnych;
- ściśle zaplanowany czas w ciągu dnia – istnienie szczegółowego planu określającego ramy życia w instytucji dla zrealizowania określonego celu;
- system kar i nagród premiujący określone zachowania;
- ograniczony kontakt ze światem zewnętrznym;
- wszechobecna biurokracja (Goffman 1975, s. 151–155).

Symbolem dla więzienia jako instytucji totalnej są elementy fizyczne, takie jak: zamknięta wysoka metalowa brama, wysoki mur, drut kolczasty, zasieki concertina, wieże strażnicze, system monitoringu, kamer, a dawniej: ściana skalna, urwiska, woda, lasy.

Jak pisze Anthony Giddens, rzeczywistość takich instytucji jest ściśle uporządkowana, precyzyjnie zaplanowana i starannie nadzorowana (Giddens 2004, s. 372). Michel Foucault nazywał więzienia organizacjami karceralnymi (Foucault 2020). Organizacje takie zawierają w sobie mechanizm społecznego dyscyplinowania, tworzenia dyscypliny społecznej przez nadzór, obserwację i karanie. Wiele mechanizmów wypracowanych i stosowanych w więzieniach można odnaleźć w innych instytucjach, np.: szkołach, miejscach pracy, miejscach zamieszkania. Instytucje te miały być miejscem resocjalizacji dla jednostek stanowiących zagrożenie społeczne. Jednak same poprzez koncentrowanie się na administracyjnym i biurokratyzowanym działaniu, wikały się w złożoną administracyjną sieć agencji rządowych, które obejmowały instytucje sądownictwa i wymiaru sprawiedliwości, tracąc tym samym ideę funkcjonowania (Fudali 2017, s. 111–122), będąc miejscem i źródłem patologii instytucji (Nowak, Kosiński s. 91–105; Walancik 2009, s. 120–133).

Zakłady karne są środowiskiem zamkniętym, trudnymi instytucjami, zarówno w kontekście sytuacji osób tam przebywających za popełnione przestępstwa, jak i ich organizacji i funkcjonowania. W przeciwieństwie do środowiska otwartego, skupiają charakterystyczną grupę osób o negatywnych zachowaniach, zaburzeniach w zachowaniu i emocjach. Osoby te wymagają jednak wsparcia w procesie pomocy postpenitencjarnej readaptacji społecznej, aby mogły ponownie ukorzenie się w środowisku społecznym w swoich społecznościach lokalnych.

Cechą pojęcia przestępstwa jest zagrożenie karą, która wykształciła się za wyrządzone krzywdy (Lernell, 1977). Potrzeba podjęcia decyzji co ze sprawcą przestępstwa, istnieje od starożytności (Gavrielides 2007, s. 20) po współczesność (Woolford, Ratner 2003, s. 178–179). W ujęciu Witolda Świdy za czyn zabroniony grozi kara nie wszystkim bez wyjątku, lecz tylko osobom mającym zdolność do odpowiedzialności karnej, którą osiąga się nie z chwilą urodzenia, lecz dopiero w określonym wieku (Świda 1978, s. 184). Z kolei Andrzej Marek uważa, iż kara kryminalna jest to przewidziana przez prawo karne reakcja na czyn przestępczy,

w której wyraża się dezaprobata owego czynu, a także jego sprawcy (Marek, 1997, s. 78). Kara pozbawienia wolności to narzędzie o charakterze dyscyplinu-jącym jednostki, a w konsekwencji grupy społeczne, od najdawniejszych czasów. Jak pisze Teodor Szymanowski, w Polsce kara pozbawienia wolności zawsze od-grywała szczególną rolę w polityce kryminalnej państwa. Rozmiary jej stosowania były zawsze duże, a średni wymiar kary pozbawienia wolności był bardzo wysoki (Szymanowski 1989 s. 6). Uznanie szczególnej roli kary pozbawienia wolności z uwagi na to, iż stanowi ona poza karą śmierci najdrastyczniejszy środek kar-ny, którego skutki dla skazanego i jego rodziny są dotkliwe, często długotrwałe a niejednokrotnie nieodwracalne (Szymanowski, 1989 s. 6), czyni proces pomocy postpenitencjarnej dla skazanego i jego rodziny ważnym, istotnym, kluczowym.

Celem przedstawionego artykułu jest prezentacja wyników badań w zakresie świadomości skazanych dotyczących pomocy postpenitencjarnej w kontekście ich powrotu do społeczeństwa po odbyciu przez nich kary pozbawienia wolności.

Pomoc postpenitencjarna i społeczna – readaptacja skazanych

Dla skazanych okres poprzedzający moment odzyskania wolności jest bardzo waż-ny, ale zarazem trudny. Często stanowi źródło skrajnych emocji: od radości, euforii do lęku (Szymanowska s. 275). Obawy skazanych związane są z tym, jak rozpo-cząć nowe życie, chociaż w trakcie odbywania kary snują plany, co będą robić po opuszczeniu zakładu. Jest to okres realnego kontaktu z pomocą postpenitencjarną. Jej celem jest materialne i psychiczne wspieranie więźniów zwalnianych z zakła-dów karnych. Odgrywa ona znaczącą rolę w procesie reintegracji tych osób ze społeczeństwem, oraz zapobieganiu ich powrotowi do przestępstwa (Musidlowski 2003, s. 274). Trafnie ujął readaptację społeczną Wiesław Ambrozik, jako ponow-ne przystosowanie jednostki do czynnego i samodzielnego życia, wyrażającego się w pełnieniu ról społecznych związanych z podstawowymi sferami i płaszczyznami ludzkiej egzystencji (Ambrozik 2007, s. 190). W przypadku osób odbywających karę pozbawienia wolności jest to faza końcowa procesu resocjalizacji, która re-alizowana jest w konkretnej społeczności.

Pomoc postpenitencjarna jest realizowana na podstawie Kodeksu karnego wy-konawczego (Dz.U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557, z późn. zm.), Ustawę o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 roku (Dz.U. z 2004 r. Nr 64, poz. 593 z późn. zm.) i inne unormowania prawne.

Kodeks karny wykonawczy określa, iż w celu ułatwienia społecznej reada-ptacji, a w szczególności przeciwdziałania powrotowi do przestępstwa, powinno udzielać się skazanym oraz ich rodzinom niezbędnej pomocy, zwłaszcza material-nej, medycznej, w znalezieniu pracy i zakwaterowaniu, a także porad prawnych (Dz.U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557, z późn. zm.). W celu realizacji między innymi

pomocy postpenitencjarnej został utworzony celowy Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, zwany dalej „Funduszem” (Dz.U. z 2017 r. poz. 1760, z późn. zm.). W realizacji readaptacji społecznej mogą współdziałać stowarzyszenia, fundacje, organizacje oraz instytucje, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych (Dz.U. 2016 poz. 2305). Przedstawiciele stowarzyszeń, fundacji, organizacji oraz instytucji, mogą być powoływani przez organy administracji rządowej (premier, wojewoda) w skład rad oraz innych organów kolegialnych – których zadaniem jest świadczenie pomocy skazanym i ich rodzinom albo koordynowanie współdziałania społeczeństwa z zakładami karnymi i aresztami śledczymi (Dz.U. z 1998 Nr 113, poz. 723).

Okres pomocy dla osadzonego jest kluczowy w procesie resocjalizacji w ponownym ukorzenieniu społecznym i można podzielić go na dwa etapy:

1. Etap w zakładzie karnym poprzedzający zakończenie odbywania kary – sześć miesięcy przed warunkowym zwolnieniem, lub przed wykonaniem kary.
2. Etap po zakończeniu odbywania kary.

Pierwszy etap można nazwać relacyjnym. Jest on niezwykle cenny. Warunkiem jest, aby skazany wiedział o możliwości skorzystania z pomocy postpenitencjarnej i został do niej przygotowany w zakładzie karnym. W okresie pierwszym skazany powinien nawiązać relacje ze środowiskiem, do którego zamierza, chce powrócić. Czynniki związane z zamieszkaniem i pracą po zakończeniu odbywania kary determinować będą te działania. W tym celu odbywający karę można otrzymać zgodę na spotkania łącznie w wymiarze 14 dni w ciągu sześciu miesięcy. Podkreśla się wagę nawiązania kontaktu z podmiotami systemu wsparcia – kuratorem sądowym, organami pomocy społecznej oraz organizacjami pozarządowymi. Okres ten ustalany jest przez komisję penitencjarną lub sąd penitencjarny.

Nie mniej istotny jest drugi etap po zakończeniu kary. To w pierwszej jego fazie powinno nastąpić nawiązanie komunikacji, złożenie dokumentów w instytucjach takich, jak: Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, spółdzielnia mieszkaniowa, wspólnota mieszkaniowa, urząd miasta, gminy, urząd pracy, placówki Podstawowej Opieki Zdrowotnej (POZ), podmioty gospodarcze ogłaszające nabór do pracy.

Warto podkreślić, że aktualnie realizowane jest tzw. podejście dynamiczne do pomocy postpenitencjarnej w polskim systemie penitencjarnym, zakładające pomoc skazanym nie tylko na sześć miesięcy przed opuszczeniem zakładu karnego, ale udzielanie jej od momentu przyjęcia do zakładu karnego zgodnie z Europejskimi Regułami Więziennymi¹. Zgodnie z regułą 4 Europejskich Reguł Więziennych cel kary pozbawienia wolności może być osiągnięty, jeżeli administracja więzienna oraz inne właściwe organy już w trakcie odbywania kary oferują osadzonemu kształcenie, szkolenia zawodowe, pracę. Zakres oferowanej pomocy obejmuje rów-

.....

¹ Europejskie Reguły Więzienne i Reguły Mandeli, <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Europejskie%20regu%C5%82y%20wi%C4%99zienne%20i%20regu%C5%82y%20Mandeli%20-%20Zalecenia%20Mi%C4%99dzynarodowe.pdf>.

niez inne formy pomocy, które będą właściwe i są dostępne w systemie penitencjarnym danego kraju. Są to również środki o charakterze zaradczym, moralnym, duchowym, zdrowotnym i sportowym. Całość zapewnionej kompleksowej pomocy obejmująca programy, czynności, usługi powinna być zapewniona z uwzględnieniem indywidualnie określonych potrzeb więźnia²

Kluczową rolę w realizacji pomocy postpenitencjarnej osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz osobom im najbliższym, spełniają zawodowi kuratorzy sądowi (Dz.U. z 2001 r. Nr 98, poz. 1071, z późn. zm., Dz.U. z 2003 r. Nr 112, poz. 1064, z późn. zm., Dz.U. Nr 2016 poz. 969, Dz.U. 2023 poz. 896), oraz funkcjonariusze Służby Więziennej.

Metodologia

Celem badania uczyniono diagnozę stanu wiedzy osadzonych na temat możliwości otrzymania pomocy postpenitencjarnej. Tak sformułowany cel badania zobligował do realizacji projektu w paradygmacie normatywnym (Rubacha 2011, s. 311). W badaniu sondażowym (Babbie 2001, s. 268) wykorzystano specjalnie zaprojektowany kwestionariusz. Analiza zebranych danych pozwoliła na przygotowanie treści artykułu. Badania wykonano na potrzeby Rady Terenowej ds. Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym województwa śląskiego. Na potrzeby badania sformułowano problem badawczy: Jaka jest wiedza/świadomość skazanych w zakresie pomocy postpenitencjarnej. Dobór osób do próby badawczej był ochotniczy, na podstawie dostępności badanych (Babbie 2008, s. 204) i wyrażoną przez nich świadomą zgodę na uczestnictwo w badaniu. W badaniu wzięło udział w sposób dobrowolny 122 osadzonych, z czego 97 to mężczyźni i 25 kobiety. Badania przeprowadzono na przełomie roku 2021/2022 w Polsce w Zakładach Karnych będących w strukturze Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej (OISW) w Katowicach. W okresie badań OISW należał do największych w Polsce. W jego strukturze było 16 podstawowych jednostek penitencjarnych. Badania przeprowadzono z wykorzystaniem kwestionariusza do wypełnienia (Babbie 2001, s. 278). Badania zasadnicze poprzedził pilotaż kwestionariusza wśród 20 osadzonych (Presser, Blair 1994, s. 73–104). Badania przeprowadzono za zgodą Dyrektora OISW i osadzonych. Podczas badań i analiz przestrzegano zasad etyki. Zebrane dane poddano analizie z wykorzystaniem programu IBM SPSS-28. Sformułowane cele badań zobligowano do analizy jednozmiennowej w postaci obliczonego udziału procentowego oraz dwuzmiennowej z użyciem oceny istotności związku, testu niezależności χ^2 2 celem ukazania związku między wybranymi zmiennymi jakościowymi oraz współczynnika V-Cramera mierzącego poziom zależności pomiędzy

.....

² Tamże, s. 2.

dwoma zmiennymi jakościowymi. Dla porównania grup użyto testu U Manna-Whitneya oraz testu Kruskala-Wallisa (dla więcej niż dwóch grup).

Charakterystyka badanych

Badaniem objęto 122 więźniów; 80% z nich to mężczyźni, 20% stanowiły kobiety. Szczegółowe wyniki zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. Charakterystyka próby (n = 122)

Wyszczególnienie		Liczba osób	Odsetek osób [%]
Płeć	męczyzna	97	79,5
	kobieta	25	20,5
Wiek	15–21 lat	2	1,6
	22–30 lat	22	18,0
	31–40 lat	47	38,5
	41–50 lat	36	29,5
	51 i więcej lat	15	12,3
Stan cywilny	kawaler/panna	39	32,0
	żonaty/mężatka	21	17,2
	żyjący w wolnym związku	28	23,0
	wdowiec/wdowa	5	4,1
	rozwódziona/a	29	23,8
Wykształcenie	niepełne podstawowe lub podstawowe	20	16,4
	gimnazjalne	20	16,4
	zawodowe	45	36,9
	średnie	26	21,3
	wyższe	10	8,2
	brak odpowiedzi.	1	0,8
Miejsce stałego zamieszkania	wieś	24	19,7
	miasto do 100 tys. mieszk.	36	29,5
	miasto 100–200 tys. mieszk.	37	30,3
	miasto powyżej 200 tys. mieszk.	24	19,7
	brak odpowiedzi.	1	0,8

Źródło: badania własne.

Wśród badanych przeważały osoby w wieku 31–50 lat, w tym blisko 40% miało 31–40 lat. Tylko dwie osoby (1,6%) miało nie więcej niż 21 lat. Po 30% stanowiły osoby pochodzące z miast do 100 tys. lub 100–200 tys. mieszkańców, po 20% – ze wsi lub miast o liczbie mieszkańców 200 tys. i więcej. Najwięcej badanych posiadało wykształcenie zawodowe – 39,6%. Drugą grupę stanowiły osoby z wykształceniem średnim 21,3%. Niepełne podstawowe lub podstawowe, gimnazjalne posiadało 16,4% badanych, a wyższe, 8,2%.

Istotne w badaniach były cechy: czyn zabroniony, czas pozostały do odbycia kary, podgrupa klasyfikacyjna. Dane zawarto w tabeli 2.

Tabela 2. Charakterystyka próby z uwagi na: czyn zabroniony, czas pozostały do odbycia kary, podgrupę klasyfikacyjną (n = 122)

Wyszczególnienie		Liczba osób	Odsetek osób [%]
Czyn zabroniony	przestępstwa przeciwko zdrowiu i życiu art. 148–162 Kodeksu karnego	20	16,4
	przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji art. 173–180 a Kodeksu karnego	13	10,7
	przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności art. 197–204 Kodeksu karnego	4	3,3
	przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece art. 206–211 a Kodeksu karnego	16	13,1
	przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego art. 222–231b Kodeksu karnego	4	3,3
	przestępstwa przeciwko mieniu art. 278–295 Kodeksu karnego	37	30,3
	przestępstwo określone w Ustawie o Przeciwdziałaniu Narkomanii	8	6,6
	inne	31	25,4
Czas pozostały do końca kary	do 6 mies.	48	39,3
	6 mies. – 1 rok	51	41,8
	1–2 lata	13	10,7
	2–3 lata	4	3,3
	powyżej 3 lat	2	1,6
	brak odpowiedzi	4	3,3

Wyszczególnienie		Liczba osób	Odsetek osób [%]
Podgrupa klasyfikacyjna	P-1 odbywający karę po raz pierwszy/zakład zamknięty	12	9,8
	P-2 odbywający karę po raz pierwszy/zakład półotwarty	36	29,5
	P-3 odbywający karę po raz pierwszy/zakład zamknięty	2	1,6
	R-1 recydywiści penitencjarni/zakład zamknięty	20	16,4
	R-2 recydywiści penitencjarni/zakład półotwarty	24	19,7
	R-1 Z recydywiści penitencjarni/zakład zamknięty/ system zwykły	1	0,8
	R-2 P recydywiści penitencjarni/zakład półotwarty/system programowego oddziaływania	11	9,0
	brak odpowiedzi	16	13,1

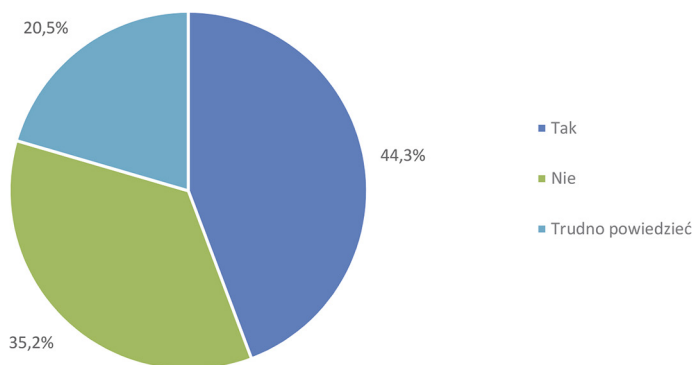
Źródło: badania własne.

Wszystkim kobietom pozostało do końca kary nie więcej niż rok (68% – nie więcej niż sześć miesięcy). W przypadku mężczyzn dotyczy to, odpowiednio, 80% i 33% badanych.

Poziom świadomości osadzonych w zakresie pomocy postpenitencjarnej

Otrzymanie pomocy w jakiegokolwiek formie w przypadku fizycznej izolacji od życia społecznego przez znaczny czas wydaje się kluczowe dla resocjalizacji jednostki. Zatem badanych zapytano czy mają świadomość, że mogą liczyć na otrzymanie pomocy po opuszczeniu zakładu karnego? Dane ilustruje wykres 1.

Blisko połowa badanych osadzonych była zdania, że może liczyć na otrzymanie pomocy po opuszczeniu izolacji. Istotnie częściej opinię taką wyrażały kobiety (60%) niż mężczyźni (40%). Osoby, które nie spodziewają się pomocy po opuszczeniu zakładu karnego stanowiły podobny udział (ok. 35%) dla obu płci. Znaczące jest to, że jedna piąta badanych nie potrafiła wskazać czy pomoc taką mogą otrzymać, czy nie. Znamienne jest to, że co piąta osoba (przede wszystkim mężczyźni – 25% wobec 4% kobiet) nie jest pewna, czego się w tej kwestii spodziewać, czy pomoc taką mogą otrzymać, czy nie. Płeć różnicuje istotnie te opinie ($\chi^2(2) = 5,938$, $p = 0,051^*$), ale niezbyt silnie (współczynnik V-Cramera $V = 0,221$). Natomiast nie ma istotnych różnic według wieku ($\chi^2(6) = 3,527$, $p = 0,740$), stanu cywilnego ($\chi^2(8) = 5,988$,

Wykres 1. Świadomość otrzymania pomocy po opuszczeniu izolacji (n = 122)

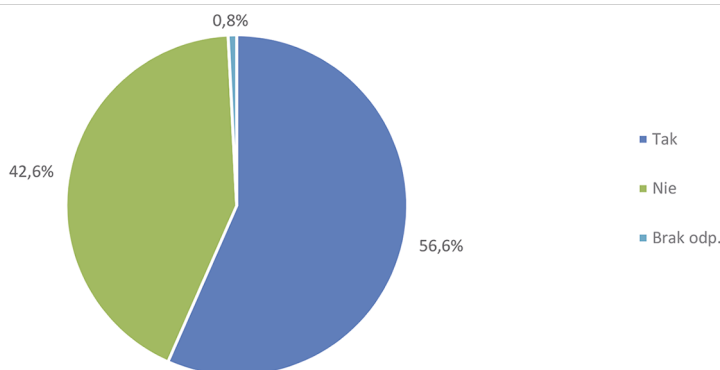
Źródło: badania własne.

$p = 0,649$), miejsca zamieszkania ($\chi^2(6) = 3,827$, $p = 0,700$), wykształcenia ($\chi^2(8) = 9,863$, $p = 0,275$).

Odsetek osób spodziewających się pomocy po opuszczeniu izolacji jest podobny dla poszczególnych przestępstw – różnice są nieistotne. Nie spodziewa się pomocy żaden z czterech osadzonych z art. 197–205 KK i Ustawy o Przeciwdziałaniu Narkomanii. Pomocy po opuszczeniu izolacji spodziewa się ok. 45–48% osadzonych, którym do końca kary zostało mniej niż rok pozbawienia wolności, ale też jeden z dwóch osadzonych, którym zostało powyżej trzech lat (wobec mniej więcej 25% tych, którym zostało od roku do trzech lat). W grupie klasyfikacyjnej P odsetek ten sięga 48%, a dla R – 39%.

W kontekście świadomości otrzymania, bądź nieotrzymania pomocy po zakończeniu izolacji, istotne w procesie badawczym było zapytanie badanych: czy mają świadomość, iż uregulowania prawne gwarantują im pomoc po zakończeniu izolacji? Dane w powyższym zakresie zobrazowano na wykresie 2.

Ponad połowa badanych spotkała się z opinią, że osobom skazanym nie należy się pomoc po opuszczeniu zakładu karnego. Niemniej jednak podobna jest liczba osób (43%), które spotkały się z opinią, iż po opuszczeniu zakładu karnego pomoc się nie należy (częściej są to kobiety – 71%, osoby w wieku 51 i więcej lat – 67%). Trzy czwarte stanowili osadzeni za przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego (art. 222–231a). Natomiast wszyscy badani osadzeni z wyrokiem z art. 197–204 KK (przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności), i którym zostało więcej niż trzy lata kary, a także $\frac{3}{4}$ z przestępstwami określonymi w Ustawie o Przeciwdziałaniu Narkomanii i 54% za przestępstwa przeciwko mieniu (art. 278–295 KK) udzieliło odpowiedzi „tak”. W przypadku pozostałych cech różnice w opiniach w tym zakresie są nieistotne, a dla wszystkich (również ww.) nieistotne statystycznie. Istotne różnice dotyczą jedynie kategorii klasyfikacyjnej – osadzeni z kategorią R

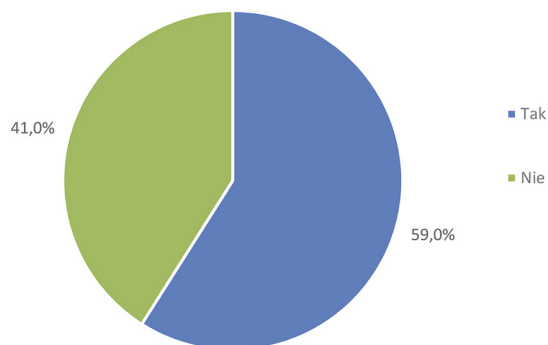

Wykres. 2. Świadomość badanych, iż skazanym nie należy się pomoc po opuszczeniu zakładu karnego (n = 122)

Źródło: badania własne.

istotnie częściej (54%) stykali się z taką opinią niż osadzeni z kategorii P (34%, $V = 0,197$, $\chi^2(1) = 4,100$, $p = 0,043^{**}$). Częściej były to osoby z podkategorii R-1 (70%), R-2 (50%), ale też P-1 (50%) niż pozostałych.

Następnym krokiem procedury badawczej było dokonanie analizy pod kątem posiadania informacji o przepisach regulujących kwestię pomocy postpenitencjarnej przez osadzonych. Dane ilustruje wykres 3.

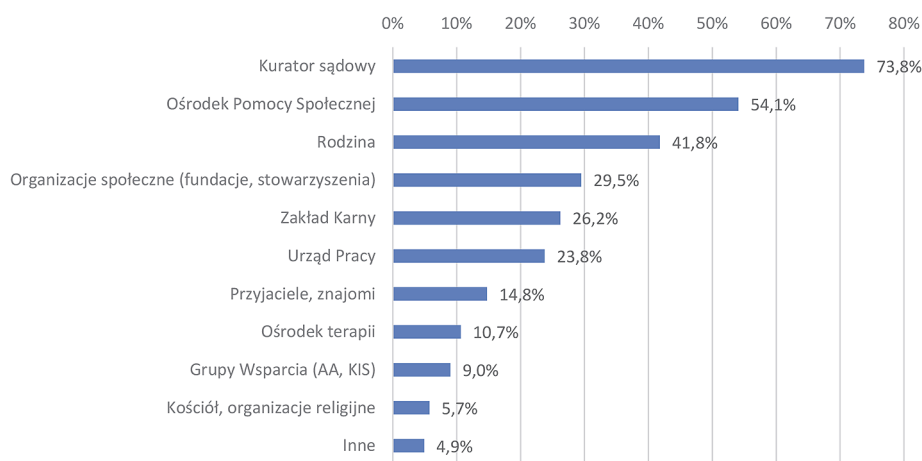
Wykres 3. Świadomość osadzonych w zakresie przepisów prawnych regulujących obszar pomocy postpenitencjarnej (n = 122)

Źródło: badania własne.

Większość osób (59%) potwierdziło, że słyszeli o przepisach regulujących kwestię pomocy postpenitencjarnej. Pewne znaczenie (choć nieistotne statystycznie) odgrywa w tym względzie wiek ($p = 0,133$) – osoby młodsze są słabiej poinformowane. Spośród dwóch osób w wieku 15–21 lat żadna nie miała takiej

wiedzy, wśród mających 22–30 lat nie miało jej 60% (wobec 34–40% osób ze starszych grup wiekowych). Lepszy stopień poinformowania jest wśród osadzonych z art. 173–180 KK (przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji) i art. 222–231b (przestępstwa przeciwko działalności instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego) – odpowiednio, trzy na cztery i wszystkie osoby z tych grup słyszały o tych przepisach. Najślabszy stopień informacji był wśród osadzonych z art. 197–205 KK (Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności) i Ustawy o Przeciwdziałaniu Narkomanii (jedna na cztery osoby słyszała o nich). Udział odpowiedzi tak jest też niższy niż dla innych w przypadku osadzonych, którym zostało do końca kary 1–2 lata (39%). W przypadku pozostałych cech różnice w opiniach w tym zakresie są niewielkie, a dla wszystkich (również ww.) nieistotne statystycznie. Istotne różnice dotyczą jedynie kategorii klasyfikacyjnej – osadzeni z kategorią R istotnie częściej (68%) wiedzą o takich przepisach niż osadzeni z kategorii P (44%, $V = 0,240$, $\chi^2(1) = 6,121$, $p = 0,013^{**}$). Częściej były to osoby z podkategorii R-1 (75%), R-2 (71%), ale też P-3 (wszyscy z dwóch badanych) niż pozostałych (najniższy odsetek dotyczy P-2 – 39%).

W badaniach starano się ustalić: czy badani potrafią wymienić podmioty, które zajmują się opieką postpenitencjarną? Dane ilustruje wykres 4.

Wykres. 4. Podmioty, które zajmują się udzielaniem pomocy postpenitencjarnej (n = 122)

Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość osadzonych (74%) wskazywała na kuratora sądowego i ośrodki pomocy społecznej (54%) jako te, które zajmują się w ich świadomości udzielaniem pomocy postpenitencjarnej. Trzecia co do ważności (w rozumieniu częstotliwości wskazywania) była rodzina, wymieniana przez 41% badanych. Można przyjąć, że osadzeni wskazywali przede wszystkim na wsparcie instytucjonalne, zwłaszcza, że kolejnymi co do częstotliwości wskazywania (z odsetkiem 29,5%)

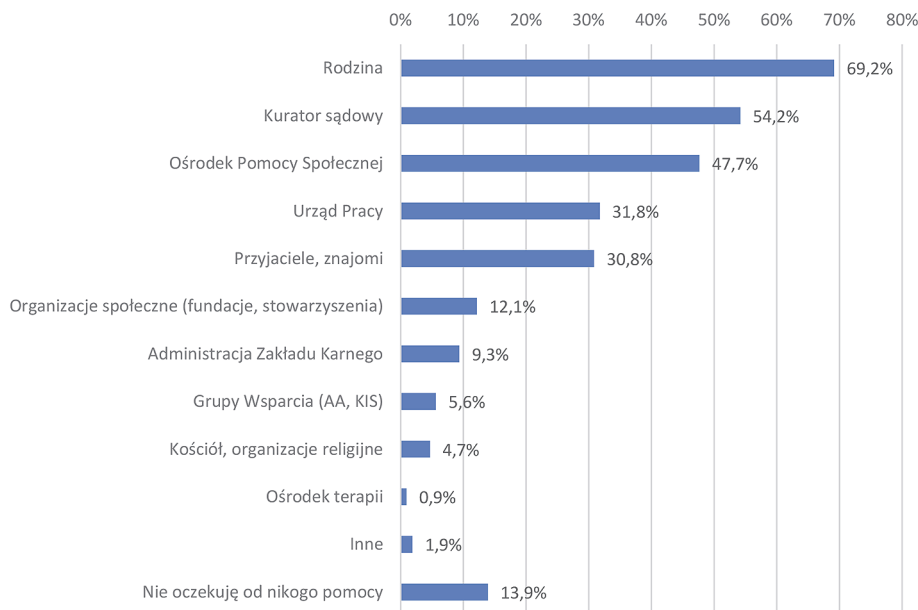
były organizacje społeczne (fundacje, stowarzyszenia). Zakład Karny (26,2%) oraz Urząd Pracy (23,8) plasowały się na kolejnym miejscu.

Opinie te są podobne dla kobiet i mężczyzn (dla całego zestawu, w teście niezależności chi-kwadrat, $\chi^2(11) = 6,386$, $p = 0,847$), a także osób z różnych grup wieku, ($\chi^2(33) = 27,712$, $p = 0,728$, choć warto zaznaczyć, że osoby w wieku 41–50 lat rzadziej niż inni wymieniali organizacje społeczne – 20% i ośrodki terapii i grupy wsparcia – po 3%; najmłodsi częściej niż inni wskazywali na kuratora sądowego – 88% i przyjaciół – 25%, a osoby w wieku 31–40 lat na kościół – 11%). Nie ma też istotnych różnic według poziomu wykształcenia (dla całego zestawu $\chi^2(11) = 7,200$, $p = 0,783$), choć warto zauważyć, że mający wykształcenie średnie lub wyższe nieco częściej niż osoby z wykształceniem co najwyżej zawodowym wymieniali organizacje społeczne (39% vs 26%), kościół (11% vs 4%) i ośrodki terapii (17% vs 8%). Również osoby pochodzące z miast nie różnią się, generalnie rzecz biorąc, pod tym względem od osób, które mieszkały na wsi (dla całego zestawu $\chi^2(11) = 13,850$, $p = 0,241$), jedynie kuratora sądowego istotnie statystycznie częściej wskazywali mieszkający w mieście (78% vs 54%, w teście dla proporcji, $p = 0,016^{**}$). Stan cywilny ogólnie nie różnicuje tych opinii ($\chi^2(11) = 7,247$, $p = 0,779$), choć rodzina wymieniana była istotnie częściej przez osoby będące w związku (formalnym lub nie) – 53% niż osoby stanu wolnego (34%, w teście dla proporcji $p = 0,039^{*}$).

Jeśli chodzi o status osadzonych, osoby z grupą klasyfikacyjną R nie różnią się istotnie od tych z grupą P ($\chi^2(11) = 9,425$, $p = 0,583$). Wprawdzie urząd pracy, ośrodek terapii i grupy wsparcia nieco częściej wymieniali osadzeni z kategorią P, a zakład karny i organizacje społeczne – z kategorią R, jednak różnice te są niewielkie. Analizując najliczniejsze podkategorie można zauważyć, że osadzeni z kategorią R-1 rzadziej niż inni wymieniali przyjaciół, grupy wsparcia, ośrodki terapii (po 5%), a częściej niż inni – zakład karny (50%), organizacje społeczne (45%) i kościół (15%). Z kolei osoby z podkategorią P-1 rzadziej niż inni wymieniali zakład karny (8%), grupy wsparcia (17%), a częściej niż inni – przyjaciół (25%). Ośrodki pomocy społecznej najczęściej wymieniali osadzeni z podkategorią R-2 (79%), a urząd pracy – z P-2 (33%). Również rodzaj przestępstwa w niewielkim stopniu różnicuje te opinie, choć kurator sądowy był istotnie rzadziej wymieniany przez osadzonych z art. 173–180 KK (54%), podobne wnioski dotyczą rodziny (31%), przyjaciół (8%), urzędu pracy (15%). Rodzina rzadziej wskazywana była przez osadzonych z art. 206–211A (31%). Osoby z art. 197–205 KK wskazywały z kolei tylko na rodzinę, kuratora sądowego, ośrodki pomocy społecznej, urzędy pracy. Istotne różnice można zaobserwować jedynie dla osadzonych z art. 278–295 KK (dla tego zestawu $\chi^2(11) = 27,578$, $p = 0,004$) – istotnie częściej niż inni wymieniali oni organizacje społeczne (46%, w teście dla proporcji, $p = 0,009$), ośrodki pomocy społecznej (76%, w teście dla proporcji, $p = 0,002$) i Zakład Karny (38%, w teście dla proporcji $p = 0,054$). Nie ma natomiast istotnych różnic według czasu jaki pozostał do końca kary ($\chi^2(33) = 24,366$, $p = 0,966$).

Warto przy tym zaznaczyć, że osadzeni, którym do opuszczenia izolacji brakuje ponad trzy lata wymieniali wyłącznie kuratora sądowego, zakład karny, organizacje społeczne, ośrodki pomocy społecznej i rodzinę, a osoby z najkrótszą do odbycia karą wskazywały przede wszystkim na kuratora sądowego (83%), ośrodek pomocy społecznej (50%), rodzinę (42%), Zakład Karny (31%), organizacje społeczne i urząd pracy (po 25%) oraz przyjaciół (21%).

Badanych zapytano, co dla nich będzie źródłem pomocy po opuszczeniu izolacji. Dane zaprezentowano na wykresie 5.

^a Wskazywano trzy najważniejsze podmioty/osoby

Wykres 5. Źródła oczekiwanej pomocy a (n = 122)

Źródło: badania własne.

Po opuszczeniu izolacji większość osób spodziewa się pomocy od rodziny (69%), ale też mniej więcej co druga osoba oczekuje pomocy kuratora sądowego i/lub ośrodka pomocy społecznej. Nieco rzadziej niż co trzeci osadzony oczekuje też pomocy ze strony urzędu pracy i/lub przyjaciół/znajomych. Pozostałe podmioty były wymieniane rzadziej, przez nie więcej niż 12,1% badanych. Wśród odpowiedzi „inne” padały: „bank, żaden nic nie robi” (3 osoby), „praca” (1). Jedna osoba wskazała na to, że pomoc społeczna powinna być zapewniona obligatoryjnie, każdemu, a 14% nie oczekuje żadnej pomocy (jeden z osadzonych uzasadniał to tym, że wierzy w swoje możliwości).

Opinie te są podobne dla kobiet i mężczyzn (dla całego zestawu, $\chi^2(12) = 12,835$, $p = 0,381$), a jedynie ocena znaczenia grup wsparcia była istotnie częstsza w przy-

padku kobiet (12%) niż mężczyzn (3%, w teście dla proporcji $p = 0,066$). Dodajmy, że żadna z kobiet nie wskazała na kościół, a żaden z mężczyzn – na ośrodek terapii. Kurator sądowy był nieco częściej wymieniany wśród kobiet (60%) niż mężczyzn (44%). Ogólnie rzecz biorąc, dla całego zestawu nie są istotne różnice także dla osób z różnych grup wieku ($\chi^2(36) = 42,609$, $p = 0,154$), aczkolwiek analizując poszczególne podmioty/osoby zauważyć można, że osoby w wieku 15–30 i 31–40 lat (ok. 60–64%) istotnie częściej niż mający ponad 40 lat wskazywali na kuratora sądowego (55% dla osób w wieku 41–50 i tylko 17% dla mających 51+ lat). Ośrodki pomocy społecznej istotnie rzadziej niż pozostali wskazywały osoby w wieku 51+ (8% wobec ok. 50–55%). Natomiast jeśli chodzi o rodzinę, znajomych, ale i inne podmioty instytucjonalne niezależnie od wieku, opinie były dość podobne. Można zaznaczyć też, że włączanie do tego grona administracji Zakładu Karnego było coraz rzadsze w kolejnych starszych grupach wieku (od 18% dla 15–30 lat do 0% dla 51+), a osoby 51+ częściej niż młodsze wskazywały na kościół i organizacje religijne relatywnie (17%), a rzadziej (8%) na urząd pracy. Osoby w wieku 15–30 lat wyraźnie rzadziej niż inni nie oczekują pomocy od nikogo (8% wskazań).

Znaczenia nie odgrywa w tym względzie również sytuacja rodzinna (stan cywilny, dla całego zestawu $\chi^2(12) = 13,695$, $p = 0,321$), przy czym pomocy nie oczekują od nikogo istotnie częściej osoby niebędące w związku (22% wobec 6% osób w związku, różnice istotne statystycznie przy $p = 0,018$). Rodzinę nieco częściej wskazywały z kolei osoby będące w związku formalnym lub nieformalnym (69%) niż stanu wolnego (55%), a ośrodki pomocy społecznej – osoby stanu wolnego (45%) niż będące w związku (37%), niemniej jednak różnice te nie są statystycznie istotne (podobnie jak dla pozostałych podmiotów i osób). Podobnie, nie ma istotnych różnic według wykształcenia (dla całego zestawu, $\chi^2(12) = 15,700$, $p = 0,205$), a tym bardziej według miejsca zamieszkania ($\chi^2(12) = 6,105$, $p = 0,911$). Warto zauważyć przy tym, że kurator sądowy był rzadziej wskazywany przez osoby z wykształceniem średnim lub wyższym (36% wobec 52% dla osób z wykształceniem co najwyżej zawodowym), podobne wnioski dotyczą ośrodków pomocy społecznej (31% vs 46%), a odwrotnie jest odnośnie do organizacji społecznych (17% vs 8%). Nie oczekują pomocy od nikogo częściej osoby z wykształceniem co najwyżej zawodowym (18% vs 11%) i mieszkańcy miast (18% vs 8%).

Status osadzonych również nie ma w tym względzie istotnego znaczenia. Osoby z grup klasyfikacyjnych R i P mają podobne opinie (dla całego zestawu, $\chi^2(12) = 11,416$, $p = 0,494$), przy czym administracja Zakładu Karnego była istotnie wskazywana przez grupę R niż P (14% vs 2%, w teście dla proporcji $p = 0,023$). Odnosząc się do czterech najczęściej występujących podkategorii zauważmy, że osadzeni z podkategorii P-1 wyraźnie rzadziej wskazywali na urząd pracy (17%, a więc dwa razy mniej niż dla R-1). Z kolei administrację Zakładu Karnego (20%) i organizacje społeczne (15%) wyraźnie częściej wymieniano dla R-1. Osadzeni z podkategorią P-1 stanowią grupę najrzadziej wymienianą rodzinę, ale też

najczęściej wymieniałą przyjaciół (po 42%). Wskazana grupa jako jedyna wymieniania ośrodek terapii. Różnice nie były jednak istotne (mają miejsce w próbie, aczkolwiek trudno mówić o tym, że występują również w całej populacji). Osoby, które szybciej wyjdą na wolność, rzadziej wskazywały na rodzinę i przyjaciół niż osadzeni, którym do zakończenia kary brakowało od roku do trzech. Osoby, które wyjdą na wolność za nie krócej niż dwa lata wskazywały poza tym kościół (2 na 6 osób), również co trzecia osoba wskazywała, że nie potrzebuje pomocy. Z kolei żadna osoba z tej grupy nie wymieniała ośrodków terapii i grup wsparcia. Wśród osób z wyrokiem, który kończy się nie dłużej niż za rok, 15% nie oczekuje pomocy, rzadziej niż dla pozostałych pojawiały się w tym kontekście organizacje społeczne.

Pewne różnice widzimy także w przekroju rodzaju przestępstw. Przykładowo, kościół wymienili tylko osoby odbywające karę za przestępstwa seksualne, a także przeciwko rodzinie i opiece i organom państwowym. Osoby z przestępstwami seksualnymi wymieniali tylko rodzinę (100%) i przyjaciół oraz wspomniany kościół i ośrodek pomocy społecznej (jedna osoba nie potrzebuje pomocy), rodzina jest też bardzo ważna (3/4 wskazań) dla osób naruszających Ustawę o Przeciwdziałaniu Narkomanii. Analizując częściej występujące grupy przestępstw zauważmy, że ośrodek pomocy społecznej jest najważniejszym podmiotem wsparcia dla osób z art. 148–162 i 206–211A (ważniejszym nawet niż rodzina). Organizacje społeczne najczęściej wymieniane były przez osadzonych z art. 173–180 (23% wobec nawet tylko 5% dla art. 148–162). Administracja Zakładu Karnego częściej wymieniana była przez osadzonych z art. 173–180 i 278–295 (15–19%). Różnice te nie są przy tym istotne statystycznie.

Część osób (35%) wskazała też, który z wymienianych podmiotów uważa za najważniejszy, wymieniacąc przede wszystkim rodzinę (60% z nich), a dalej kuratora sądowego i ośrodek pomocy społecznej (po 16% z nich). W ocenie autora artykułu, nie jest to teza utopijna, marzenie bez pokrycia.

Podsumowanie

Pomoc postpenitencjarna w Polsce zagwarantowana jest przez system prawny. Istnieją instytucje i fundacje, które zajmują się jej realizacją na poziomie centralnym, regionalnym i głównie społeczności lokalnych. Czy można zatem przyjąć, iż system pomocy postpenitencjarnej tak ważny, kluczowy, będący jednym z czynników determinujących powrót lub nie do przestępstwa po zakończeniu odbywania kary funkcjonuje w świadomości kończących proces odbywania kary na poziomie zadawalającym? W świetle przeprowadzonych badań można wnioskować, że występuje duży niedosyt w zakresie świadomości skazanych o możliwości skorzystania z funduszu pomocy postpenitencjarnej. Zaledwie nieco ponad dwie piąte badanych ma świadomość, że może liczyć na otrzymanie pomocy. Znamienne jest to, że jedna piąta badanych nie wie, czy w ogóle może pomoc otrzymać? To

kobiety posiadają zdecydowanie więcej informacji w powyższym zakresie. Pozostałe cechy, takie jak: wiek, miejsce zamieszkania, wykształcenie nie różnicowały wskazań. Marek Konopczyński uważa, że celem wychowania resocjalizacyjnego jest wspomaganie procesów socjalizacyjnych, a tam, gdzie socjalizacja jest wadliwa dokonywanie korekt wychowawczych, modelownie i uzupełnianie (Konopczyński 2006 s. 173–174). Powinniśmy przyjąć, że resocjalizacja związana jest z podwyższonym poziomem jakości funkcjonowania z uwagi na podmiot oddziaływania jakim jest jednostka wykazująca syndrom nieprzystosowania społecznego. Wymaga ona większej aktywności od wielu służb, rodziny, w trakcie odbywania kary w środowisku zamkniętym/otwartym, jak i po jej odbyciu. Zdecydowanie wymaga większej aktywności od wielu czynników po zakończeniu izolacji w trakcie procesu readaptacji. Warto wskazywać i realizować przeciwdziałanie, profilaktykę, obniżać ryzyko powrotu do przestępstwa poprzez edukację w różnych formach, podnosząc świadomości (Mrazek, Haggerty 1994). Warto inwestować w więźnia, na każdym etapie jego pobytu w izolacji w różnych formach (Lewicka-Zelent, Trojanowska 2019). Odbywanie kary jest dla skazanego sytuacją kryzysową (Parry 1990). Okres poprzedzający zakończenie kary, jak i tuż po opuszczeniu Zakładu Karnego jest sytuacją kryzysową, pełną emocji (Hoff 1995). Podejmujemy zatem starania i realizujemy edukację na wszystkich poziomach, w różnych formach dla skazanych, aby przygotować ich do opuszczenia Zakładu Karnego, przygotowujemy ich do procesu ponownego społecznego ukorzenia.

Wśród skazanych zdecydowanie kurator był wskazywany jako podmiot realizujący pomoc postpenitencjarną. Był on wymieniany na pierwszym miejscu w zestawieniu wszystkich podmiotów. Zdecydowanie kuratora wskazali młodszy skazani (blisko 90%), częściej też mieszkańcy miast. Następnie podawano przyjaciół. Osoby w przedziale 30–40 lat wymieniały kościół. Recydywiści rzadziej wymieniali przyjaciół, grupy wsparcia, a częściej zakład karny. Można przyjąć, iż po opuszczeniu zakładu karnego większość badanych spodziewa się pomocy od rodziny, kuratora zawodowego i ośrodka pomocy społecznej. Mamy w tym przypadku zbieżność opinii.

Warto zatem inwestować w budowanie świadomości skazanych w zakresie ich społecznego funkcjonowania w środowisku społecznym (Muskala 2006). Tezę tę potwierdzają wyniki badań. Ponad połowa z nich spotkała się z informacją, że skazanym nie należy się pomoc. Recydywiści częściej podawali, że pomoc im się należy. Jednak nie jest, nie powinno to być argumentem, faktem pociesającym, że recydywa ma zwiększać świadomość osadzonych w zakresie ich praw. Może niepokoić fakt, iż osoby młodsze nie mają podstawowej świadomości prawnej w czasie powszechnej dostępności do informacji cyfrowej.

Zapewne edukacja, budowanie świadomości poprzez różne formy (studia, szkolenie, warsztaty, spotkania, rozmowy okazjonalne) wychowawców, pedagogów, funkcjonariuszy służby kuratorskiej, służby więziennej, policji, pracowników pomocy społecznej, pracy socjalnej, pracowników obszaru resocjalizacyjnego i sa-

mych skazanych, ich rodzin i bliskich, będzie pomagało w pracy, zmniejszało stres, redukowało rotację na stanowiskach (Paterson-Young i in. 2019, s. 150–151), a w przypadku skazanych jest to kluczowe. Jeżeli z badań wynika, iż skazani liczą na pomoc od kuratorów, funkcjonariuszy służby więziennej, rodziny, co jednocześnie czyni, że obdarzają ich zaufaniem, urealniamy te oczekiwania, w budowaniu świadomości o prawie do przysługującej pomocy i potrzebie korzystania z niej wśród różnych grup skazanych. Powrót skazanych po odbyciu kary do społeczności wcale nie jest łatwy (Przybyliński 2010, s. 7–9), ale można próbować czynić go łatwiejszym. Warto zadbać, aby treści z zakresu pomocy postpenitencjarnej, readaptacji społecznej systematycznie zwiększać, aktualizować w programach kształcenia studiów I i II stopnia w modułach i na kierunku pedagogika w specjalnościach: pedagogika resocjalizacyjna, penitencjarna, opiekuńcza, pomoc i profilaktyka społeczna i wielu innych, prowadzonych na różnych poziomach i w różnych formułach.

Abstract: Convicts' Awareness of Post-Penitentiary Assistance

The period leading up to a convict's completion of their sentence holds immense significance, not only for the them but also for their family, and for society. During the period of serving the sentence, and especially in the last 6 months, actions are taken to prepare the convict for reintegration into society. With regard to the practice of post-penitentiary assistance, it is important for the convict to be aware of the possibilities and scope of post-penitentiary assistance they can receive. The article presents a fragment of research that was carried out for the needs of the Local Council for Social Readaptation and Assistance to Convicts, established by the Silesian Voivode, of which the author is a member.

Key words: readaptation, post-penitentiary assistance, convicts.

Bibliografia

- [1] Babbie E, (2001, *The Practice of Social Research*, 9th Edition, Wadsworth /Thomson Learning.
- [2] Bulenda T., Musidłowski R., 2003, *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- [3] Foucault M., 2020, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Aletheia, Warszawa.
- [4] Fudali I., 2017, *Instytucje totalne – jak myślą instytucje w zglobalizowanym społeczeństwie*, „Drohiczyński Przegląd Naukowy” 9, 111–122.
- [5] Gavrielides T., 2007, *Restorative justice theory and practice: Addressing the discrepancy*, HEUNI: Helsinki.
- [6] GiddensA., 2007, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- [7] Goffman E., 1975, *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, (red.) W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

- [8] Goffman E., 2011, *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych i mieszkańcach innych instytucji totalnych*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- [9] Hoff L. A., 1995, *People in Crisis. Understanding and Helping*, Jossey-Bass, San Francisco.
- [10] Lernell L., 1977, *Podstawowe zagadnienia penologii*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.
- [11] Lewicka-Zelent A., Trojanowska E., 2019, *Rozwijanie empatii u osób skazanych za przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji*, [w:] *Bezpieczeństwo społeczne. Konteksty – Zagrożenia – Perspektywy*, (red.) J. Michalski, A. Lewandowski, M. Woźnińska, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora w Puławach, Puławy.
- [12] Lewicka-Zelent A., Trojanowska E., 2022, *Skuteczność autorskiego programu mediacyjnego w zakresie zwiększania gotowości do zadośćuczynienia u skazanych mężczyzn*, „Resocjalizacja Polska”, 24, 286.
- [13] Marek A., 1997, *Prawo karne. Zagadnienia teorii i praktyki*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- [14] Mrazek P. J., Haggerty R. J., 1994, *Reducing the Risks for Mental Disorders: Frontiers for Preventive. Intervention Research*, Washington DC: National Academy Press.
- [15] Muskała M., 2006, *Więź osadzonych recydywistów ze środowiskiem*, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Poznań.
- [16] Nowak A., Kosiński G., 2009, *Patologia instytucji więzienia – wybrane konteksty*, [w:] *Aktualne przejawy patologii i dewiacji społecznej. Wybrane konteksty*, (red.) M. Walancik, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.
- [17] Parry G., 1990, *Coping with Crisis*, British Psychological Society, London.
- [18] Paterson-Young C., Hazenberg R., Bajwa-Patel M., 2019, *The Social Impact of Custody on Young People in the Criminal Justice System*, Palgrave Macmillan, Springer Nature Switzerland AG.
- [19] Presser J., Blair J., 1994, *Survey Pretesting: Do Different Methods Produce Different Results?*, [w:] *Sociological Methodology*, (red.) P. V. Marsden, Vol. 24, Washington, DC: American Sociological Association.
- [20] Przybyliński S., 2010, *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej. Heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.
- [21] Rubacha K., 2011, *Metodologia badań nad edukacją*, Oficyna Wydawnicza Łośgraf, Warszawa.
- [22] Szymanowska A., 2003, *Wieżenie i co dalej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- [23] Szymanowski T., 1999, *Powrót skazanych do społeczeństwa*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- [24] Świda W., 1978, *Prawo karne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- [25] Walancik M., 2009, *Aktualne przejawy patologii i dewiacji społecznej. Wybrane konteksty*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.
- [26] Woolford A., Ratner R. S., 2003, *Nomadic Justice? Restorative Justice on the Margins of Law*, „Social Justice”, 30

Akty prawne

- [27] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy. (Dz.U. z 1997 r. Nr 90, poz. 557, z późn. zm.).
- [28] Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych. (Dz.U. z 2001 r. Nr 98, poz. 1071, z późn. zm.).

- [29] Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad i trybu powoływania oraz działania Rady Głównej do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, a także rad terenowych do spraw społecznej readaptacji i pomocy skazanym. (Dz.U. z 1998 Nr 113, poz. 723).
- [30] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. z 2003 r. Nr 112, poz. 1064, z późn. zm.). tekst jednolity
- [31] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 czerwca 2016 r. w sprawie sposobu i trybu wykonywania czynności przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych (Dz.U. Nr 2016 poz. 969).
- [32] Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2016 r. w sprawie współdziałania podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, kompensacyjnych, zabezpieczających, zapobiegawczych oraz przepadku, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem (Dz.U. 2016 poz. 2305).
- [33] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. z 2017 r. poz. 1760, z późn. zm.).
- [34] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 2023 r. w sprawie standardów obciążenia pracą kuratora zawodowego (Dz.U. 2023 poz. 896).

Netografia

- [35] Europejskie Reguły Więzienne i Reguły Mandeli, <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Europejskie%20regu%C5%82y%20wi%C4%99zienne%20i%20regu%C5%82y%20Mandeli%20%20Zalecenia%20Mi%C4%99dzynarodowe.pdf> (dostęp: 20.10.2023).